

SEENAA GABAABAA-Dr.K. ALII BIRRAA(1948-2022)

Uumama isiirraa kaasee Xoophiyaa kan jaare, diinarra ittisee fii adunyatti beeysise Oromoota. Warra jaarinsa isii tiif utubaa tahaniif Goobana Daacee fii Qusee Diinagdee; kanneen diinarraa ittisaniif kanneen akka Balaay Zallaqaa Qilxuu; warra adunyatti beeysisaniif Abdiisaa Aagaa, Ababaa Biqilaa, Faaxumaa Roobaa biratti kumaatama maqaa dhawuun ni dandayama.

Haala olii biratti afaanii fii aadaa Amaaraa, kan maqaa Xoophiyaa golgate, lubbuu itti godhuu fii guddisuu keeysatti qoonni Oromootaa Amaarotaa oli. Fakkeenya kanaa tiif Xaggaayee Gabre-medhin, Xilaahun Gassese, Buziness Baqqalaa fii Oromoota baayyee tu lakkaawama.

Warri armaa olii kuni, beekaa ykn wallaalaan, ifii dabanii ykn dogoggoranii, lammii Oromoo waanjoo diinaa jalatti galchuu bira dabranii maalummaa fii eenyummaa isaa mulqee tan Amaaraa akka fudhatuu fii, of ganee isaan akka tahu, godhamuu keessatti gumaachi isaanii guddaa dha.

Ee! Namoonni aangoo fii dantaa waa-xiqqoon fedhii lammii isaanii gananii fii gurguran hawaasa hunda keeysatti rakisha. Qaaliin, warra aangoon, horiin, sadoo fii qananiin, dantaa lammii isaaniitti duuyda gara hin-galchine. Haala kanaan, bu'ura Oromummaa kan tahe, afaanii fii aadaa Oromoo dhabamsiisuuf ijjibaata diinni godhaa ture hoongeysuu keeysatti namni wal'aansoo seena-qabeeyisa godheen, afaan Oromoo du'a diinni hawweef jalaa bahee sadarkaa arra irra gaye heluu keessatti gumaacha hundaa olii qabu Alii Birraa ti.

Alii Birraa abbaa isaa Mahammad Muussaa fii haadha isaa Faaxumaa Alii-rraa, Xaaliyaanii biyya teenya keeysaa bahee bara torbaa, Caamsa 26, bara 1948, magaalaa Dirree Dhawaa, Ganda Kaabaa kan gaara Ganda Qoree duubaan jiru jalatti arkamu-tti nama dhalate.

Mahammadii fii Faaxuma wal fuudhanii bara shanitti, Alii dhalatee amata sadihii, wajji jiraachuu dadhabanii adda deeman. Yaroo tana abbaan Alitti waan cicheef Faaxuma odoo hin jaalanne ilma isii abbatti dhiiftee, Ejersa Gooroo, biyya itti dhalattee guddattetti, deebite. Haalli kuni, Ali, abbaa malee haadha dhablee godhe. Haa tahu malee Rabbi adaadaa isaa, Maryam Muussaa (Aboonyi), obboleeytii abbaa, bakka haadhaa buuseef.

Abbaan Alii, Mahammad, nama ogummaa hujii harkaa tiin beekkame. Hujii tanaan nama Sharikaa Baaburaa-tti mindaawe. San biratti, koontiraata hujii tan boombaa bishaanii manneeniif naquu fii, bakka caphe tolchuu tiin bulchiinsa magaalaa Dirree Dhawaa waliin qabuun nama jiraatu. Haala kanaan, ilma isaa, tokkicha, Ali, aayyadaa malee guddisuu murteeyfate.

Ali, akka umrii barnootaa gayeen, mana barnoota amantii Islaamaa kan maqaa Madrasa Jadiidaa-tti beekkamu, kan Ganda Laga-Harree-tti karaa oliin arkamutti galmeeffame. Achitti hamma hulaa shanii eega barate booda, mana barnootaa kan gaafasitti maqaa Lu'ul Makoonnin qabaachaa ture, kan Gaziiraa keessatti arkamu geeyfamee, achitti hulaa jahaffaa xumure. San booda, Ali fedhii gama kanaan barnoota itti fufu dhabuu waan hubateef, abbaan, madrasaa Arabii, kan Ustaad Gubee, kan gaara Ganda Qabri-Joollee gubba arkamu naqe.

Ali barnoota Madrasaa Ustaad Gubeetti kennamu yaroo gabaabduu keessatti fixee, achumatti, barsiisummaa mindaawee, Ustaad Ali moggaafame. Isaa haala kana keeysa jiru, sossoohinsi Afran Qalloo kan guddina afaanii fii aadaa Oromoo tiif bu'ura tahuuf jiraatu Dirree Dhawaa keessatti jalqabe.

Kan sossooha kanaaf sababa tahe, aruuzaa ilma Ugaazaa, kan jalqaba bara 1961 keeysa godhame. Gaafana wallisoota wallee afaan adda-addaa tiin afeeramtootaa booharsaa turaniin, Rabbi rahmata haa godhuu fii, Abdullahii Girichoo, “mee wallee afaan keenyaa tiis, takkallee taatu, nu dhageeysisaa khaa!” je’e. Wallisoota keessaa kan gaaffii Abdullaahii tiif deebisaa kennu dhabnaan, Rabbi Jannataan haa qanani’uu, Hassan Umar Tarree, sagalee ol kaateen, gaaffii Abdullaahii warra dooyaa-rra jiraniif irra deebi’e. Gaaffiin lamada itti darbatamnaan, kan miya muuziqaa dhawaa ture tokko, “meeshaan muuziqaa afaan Qottuu hin beeytuu. Yo ittiin dhawan ni cabxi,” deebisaa jattu kenne. Deebisaan kennamte, qaanqee dallansuu fuula Abdullaahii Girichoo, Hassan Umarii fii dargaggoota dura facaaftee, sharaa bashannana aruuzaa tiif dhaabbatte shororkaan weerarte.

Dubbiin gurbaan mana aruuzatti afaan Oromoo laalchisee darbate, sharaa aruuzaa keeysa qofatti hin dhaabbanne. Hawaasa Oromoo naannoo sanii, keessaa huu, manguddoota, haalaan onnachiifte. Odoo hin turin, horii walitti baasanii, miya muuziqaa ammayyaa bitanii, dargaggoota fedhii wallisuu qaban harka kaayan. Gochi isaanii kun, Hagayya 05, bara 1961, Hawwisoo Afran Qalloo tan maqaa Urjii Bakkalchaa tiin beekkamuuf jiraattu dhal’che.

Miseensoonni Urjii Bakkalchaa kanneen harmoonikaa afuufuun rakkisaa ture, yaroo gabaabduu

keessatti, miyoota muuziqaa bitamee fiin wal fudhatanii, Bitootteessa 08, bara 1962, ayyaana lida Ramadaanaa kan Hijraa 1381, dooyaa galma bulchiinsa magaalaa Dirree Dhawaa-tti ol bahanii hawaasa seenaa daawwatamtee hin quufamne badhaasan. Achumaan, dargaggoota magaalatti maraan,

“Ilmaan Afran Qalloo maalif tatteeysanii

Dardara alagaa if cinatti hin-gartanii

Afaan isaanii-tiin kunoo wal faarsanii

Dubarran teenya tan karaa yaatu-lleen

Wanni wallisan bar tan jaraa ti walleen,” jechuun wal'aansoo aadaa fii afaan isaanii guddisuu-tti yaaman.

Akki kuni, magaalaa Dirree Dhawaa, Urjii Bakkalchaa biratti hawwisoo Biiftuu Ganamaa, Hiriya Jaalalaa, Maskoob, Arsalee fii Suuqal Ilaaq badhaase. Dargaggoota malees, shamarran maqaa Azeeba Timiraa, Biqilee fii Eeynabeen gurmeeysee, akkuma dhiiraatti dooyaa agarsiisaa gubbatti baase.

Dargaggoota yaamicha Urjii Bakkalchaa jalaa oowwatanii guddina aadaa fii afaan isaaniitti bobbahan keeysaa tokko Alii Birraa ti. Aliin nama joollummaan wallee fii wallisuuf akkaan jaalatu. Kanarraa kan ka'e, mana barnootaa keessatti faaruulee yaroo adda-addaatti barattootaan dhihaatan irraa qooda fudhachaa ture. Sanii tu umrii bara kudha afuritti, hawwisoo Hiriya Jaalalaa tiif isa qaadhimsiise.

Ali, hawwisoo Hiriya Jaalalaa tan kaa'imman umriin warra Urjii Bakkalchaa tii gadiitti makamee odoo xiqqollee hin turin, dandeeytii yadalee wallee baafachuu fii wallisuuf qabuun Urjii Bakkalchaa tiin fudhatamee, lida Ramadaanaa kan Gurraandhala 25, bara 1963-i dooyaa gubbatti bahee, sagalee isaa bareedduu fii alalaasa miidhagaan walle,

"Birraa dhaa barihee,

Ililliin urgoooytee

Dilee maaliin qabaa

Rabbii kiyya gooytee? jettu wallisuun, daawwatoota if wallaalchise. Warri galma keeysa turan, walicha biis.. biis.. jechuun akka irra daddeebi'ee wallisuuf godhanillee dhagayanii quufuu dadhaban. Guyyaa san booda maqaan abbaa, Mahammad Muussaa, irraa hafee, Ali kan Birraa

tahe.

Akkuma dooyarratti beheen, Ali sagalee fii sossooha onnee hawaasaa keessa seene. Xiqqaa fii guddaan magaalatti isa bare. Dardarri yaroo waan barcaa dhaban, "Alii tu rakkateen," maallaqaa fii waan biraa tiis warra dubarraa funaannatu tahan. Baala-gaariin magaalattii Ali miilaan deemuu dhoorkite.

Alii Birraa, sossooha Afran Qalloo tii fii Hawwisoo Urjii Bakkalchaa tiif beenziila tahe.

“Hiriyaa wal-taate yaa Urjii Bakkalchaa

Si malee eeynummaa wallee akkaan tolchaa

Tapha afaan keenyaa sumaa tu xalilchaa

Kan dhufee caqase gammachuu galaalcha

Garaa ni hidhanii onneen hidhaa hin taatuu

Yaa Urjii Bakkalchaa tan bariisaa baatuu,” jechuun, hawaasni Oromoo Dirree Dhawaa malees, naannoo Baha Oromiyaa keessa, iddoo dhaqanii wallisan maratti jaalalaa fii kabajaa hawwisoo isaanii tiif qaban ibsan. Faaruu olii tanaaf burqaan Alii birraa ti.

Hawwisoon Afran Qalloo afaan Oromoo biratti, kan Soomaalee, Arabaa fii Adaree wallisuun warra gaafa aruuzaa ilma Ugaazaa afaan Oromootti qoosan, saba Oromoo dabree kan isaanii keeysatti bilaash godhan. Walleelee isaanii tiin fedhii hawaasa naannoo sanii guutaa fii calaqqisaa waan dhufaniif, aruuzni isaaniin alatti gatii dhabe.

Haala kana keeysa, ministeroonni Jabuutii kanneen boqonnaaf Dirree Dhawaa dhufan, isaanii wallisu arkanii, Jabuutii dhufanii hawaasa isaanii akka booharsanii fii, achumaanuu jabaabira isaanii sossooha afanii fii aadaatti kakaasaniif kara manguddoo tiin Hawwisoo Urjii Bakkalchaa afeeran.

Wallisoonni afaan Oromoo biyya alaatti afeeramuun, mootummaa Hayle sillaasee tan jijjiirama hawaasa Oromoo keessatti dhufaa jiru-rraa baaragaa fii dallansuu qabduuf fudhatamuu dide. Saniif, wallisootaaf baasaboora daangaa itti qaxxaamuran kennuu didan.

Alii fii wallisoonni Urjii Bakkalchaa, garii, murtii bulchiinsa Amaaraa fudhachuu diduun, odoo abbootii fii manguddootaan hin marihatin, tokkoo-lamaan Jabuutii dhaquuf baabura garas deemurra if kaayan. Bakka sakattaa malaan dabraa, wal duraa-duuba Jabuutii seenanii, Birraa 24, bara 1965, afaan Oromoo dooyaa biyya alaa-rratti baasan. Duratoota Oromoo kanneen magaalattii keeyya jiran if waliin dooyaarratti baasuun, wallee afaan Oromoo malees kan Arabaa, Soomaalee fii Affaar muuziqaa ammayyaa fii sossoohinsa ajaa'ibaa tiin miidhaysanii wallisuun, ummata magaalaa Jabuutii seenaa daawwachiisan. Achumaan saba Oromoo boonsan.

Oduun wallisoonni Afran Qalloo magaalaa Jabuutiitti agarsiisa godhuu gurra mootummaa Amaaraa seenuuf yaroo irraa hin fuune. Jarri duraanuu sossoohicha uggurruu barbaadan, miseensota hawwisootaa kanneen Dirree Dhawaa keessa jiran adamanii hidhatti guurruu fii miya isaanii caccabsutti seenan.

Ali yakka mootummaan Amaaraa wallisoota Oromoo-rratti godhaa jirtu dhagayee biyyatti deebi'uu dhabuu murteeffate. Abbaan isaa garuu, akka biyyatti deebi'u kadhate. Ali fedhii abbaa, kan isa malee ilmoo biraa hin qabne, kan isaa jecha fuudha hanqate, dura dhaabbachuu garaan dadhabe. Akkasiin, lasbaasee (hayyama yaroo) warri abbaan itti erge Imbaasii Xoophiyaarraa baasaniif qabatee, dhuma bara 1965, karaa biyyaa qaceele. Hoggaa achi gayu, akkuma eegetti, ililliin odoo hin taane, hasbiin simatamee, harka hudduu duubatti hidhamee, Aawziin, mana hidhaa guddaa magaalaa Adaree, geeyfame.

Ali, umrii bara 15-16-tti, mana hidhaa Biyyoo Adaree, kan mootumaman Amaaraa Oromoota keessatti araraaftu keessa ji'a jahaa ol eega hidhame booda, gunaa fii kadhaa cimtuun, hidhaa-rraa gadhiifamee, Dirree Dhawaatti deebi'e.

Gaafana, hawwisooleen Afran Qalloo takkalleen hin jiran. Meeshaaleen muuziqaa gariin duraa caccaphee, gariiniis saamamee jira. Waaheloonni waliin Jabuutii dhaqan, kanneen biyyatti deebi'uu didanii alatti hafan malees, gariin biyya dhiisanii Soomaaleetti baqatanii jiran. Kanneen hafan ija-diimtuu ammaa-ammaa tiin waan lubbuun itti guraaramteef wallisuu dhiisanii jiru. Ali, kan haala kana keesatti hidhaa bahe, dachiin itti garagaltee, magaalaa keessa daddeemuu malee waan godhu dhabe.

Abbaan Alii, ilmi isaa, mana barnootaatti deebi'ee jiruu akka sirreeyfatu godhuuf tattaafatullee, milkaawuu dadhabe. Haala ilmi keessa jiru akka jijjiiruuf, iddoo amalli itti sirraawu (ጠገይ ማራጂያ) naa geeysi jechuun, Jamaal Haaji Aadma Iloo, kan gaafasitti miseensa Paarlamaa Xoophiyaa

turetti, kenne.

Jamaal Haaji Aadam fedhii Mahammad Muussaa guutuuf ji'a Waxabajjii tan bara 1966, Alii Birraa if waliin fuudhee Finfinnee geeyse. Alii halkan mana Jamaal bulee borumtaa akka magaalaa laaluuf manaa gadi baheen, joollee Dirree Dhawaatti wal beekan arkee, achumaan achi tahee, manatti deebi'uu hanqate.

Alii waahellan malees gitaara arkatee, hiriyoottaa waliin gondoota Finfinnee keeysa daddeemee taphatu, namni Koloneel Xaahir ja'amu kan Haati Warraa Oromoo, dhalataan Dirree Dhawaa fii miseensi garee Raayyaa Waardiyaa Mootichaa (ክቡር ዘበኛ) arkee, haalaan dinqifate. Xaahir akka fedhii Alii hubateen, isaa Finfinnee seenee ji'a sadihii, Hawwisoo Booharsituu Mootichaa, tan maqaa Kibuur Zabanyaa (ክቡር ዘበኛ) qabdutti, ji'a Birraa tan bara 1966, akka mindaawu godhe.

Hawwisoo Kibuur Zabanyaa keeysatti wallisoota akka Mahmuud Ahmad, Xilaahun Gassasaa fii Buzunesh Baqqalaa faa-tti hanga'ee arkamuuf Alirraa yaroo hin fuune. Wallee afaan Oromootti ykn akka gaafas ibsamutti tan afaan Qottuu-tti waliisaa tokkicha qoonqabii hin qabne tahe. Qophiin ayyaanotaa fii dhimmoota addaa-addaa tiif ammaa-amma qophooytu isa malee miidhagina tan hin qabne taate.

Walleeleen Alii miidhagina qabaatanillee, Alii haalaa fii amala Hawwisoo tiin wal fudhachuu dadhabe. Inni dura rakkoo itti fide yaroo shaakhalaa, Alii, jimaa qabatee ykn mallaa guuttatee kan arkamu tahuu isaa ti. Haala kanaaf Alii irra daddeebi'amee doorsifame. Odoo saniif rakkaatuu gaafa kaan dhibdee sanii olii tiin yakkame.

Badiin tan arkamte qophii hiraataa tan Hayle Sillaaseen keeysummaaf godherratti. Gaafana, akka Alii fii wallisoonni galgalicha booharsaan miidhaysuuf dooyaa qabataniin Mootichi keeysummaa isaa waliin galma seene. Yaroo tana, warri Alii waliin galma gubbaa jiran hundi bakka takka mudhii gaccabsanii lafa laalutti seenan. Alii garuu akkuma dhaabbatetti hafee mootichaa waliin ija keeysa wal daawwatan. Hoggaa kan ashkaronni Mootichaa, kanneen hojjaan birbirsaa gayan, Alii qallaa fii dhaabbata xiqqaa, rarraasanii achii-rraa deemaniin.

Dubbiin Alii rarraafamee galma keeysaa bahuu qofatti irraa hin oole. Hidhaa guyyaa muraasaa tan mana qorraa booda, Dhaddacha Raayyaa-tti dhihaatte.

Ajajaan baannanni (himanni) Alirratti dhihaate bira gaye, maalif Mootichaaf sujuuduu akka hanqate Ali gaafate.

Ali akka amantii isaatti (Islaamaatti) kan sujuudamuuf Rabbi qofa tahuu fii nama akka isaa tiif gadi godhachuun yakka tahuu Ajajaatti hime.

Ajajaan sujuuduu fiin hanqatee ammas "Mootichaan isa jattaa?" je'e Aliin.

"Mootichi nama meeqa?" Je'ee Ali Ajajichaan.

Ajajichi waan deebisu dhabee Ali, Koloneel Xaahir, kan hujjicha akka seenu gargaareetti erge. Xaahir, malli Ali haala akkanaa jalaa itti bahu, akka miseensa raayyaatti odoo hin taane siviiliitti if mindeeesuu tahuu itti gorse. Aliis gorsa Xaahir fudhatee mindoomina Kibur Zabanyaa waliin qabu jijjiire.

Haala kana keeysa qophii boohartii hawwisoon ajajoota raayyaa biyyaa tiif gootu takkarratti Ali rakkoo seene. Ali faa wallisuuf qophaawaa jiru Jeneraaltichi tokkoo haasawa dheereeyse. Yaroo tana Ali, kan baraan manatti eeydu, obsa fixatee, sagalee ol kaasee, "Boo ni taphannaa, haasawa kee nurraa dhaabi!" je'e. Ali akkas jechuumaa fii rarraafamee deemamuun waluma-faana tahe.

Akka olii kanaan, uumamni Ali kan bashaashummaa, walbaa fii burraaqaa jiruu Hawwisoo tan naamusa malees, ukkaamamaa fii ajajootaaf mataa gadi cabsachuu wal fudhachuu dide. Kanaaf, mindoomina waggaa sadihii booda, Ali, jaraan nagayatti je'ee biraa deeme.

Akka hujii Hawwisoo Kibur Zanenyaa gadhiiseen Ali, dardarri, umrii diiydamii lamaa, tin'isa waahela abbaa, Ibraahim Abdullee, tiin Warshaa Baaburaa tiif Hojjataa Miya Bishaanii kan Buufata Awaashitti mindaawe.

Hujiin kuni, Ali Birraa, Dirree dhawaa fii Finfinnee madiinota wallee fii sirbaa keessaa baasee,

gammoojjii sagaleen muuziqaa fii wallee hanqatee, cuqiin shimbirraa irraa hin dhagayamne geeyse. Gaafana qunnamtiin Ali adunyaa muuziqaa waliin qabu raadiyoona xiqqaa tokko qofa tahe. Akki kuni, Alitti adabbii hidhaa dhaabbataa kan abbaa itti murteeyisi hin beeyne itti tahee, umnaawa bara lamaa booda, jalqaba bara 1972, hujicha dhiisee Finfinnetti deebi'e.

Akka Finfinnetti deebi'een, xiqqo turee, Hoteela Harraambeetti wallisummaan mindaawee, galgala-galgala daawwatoota booharsuun, fedhii isaa itti fufutti seene. Haala kana keeyya, bara 1973 keeyya walleelee isaa, Abbaa Lafaa, Awaash, Imimmaan Jaalalaa, Kan Ati Feetu Isaan Hin Fedhan, Waa Sillee Hin Dararuu, Ushuruururuu, Eessattiin Si Arka, Si Jaallee, Nagayattiin Siin Ja'a Imimmaan Haqachaa fii Hin Yaadin bakka tokkotti haqaaree baase.

Walleeleen armaa olii, walaloon, yadalee fii muuziqaan Oromoo bira dabranii lammii biyya guutuu dhunfatan. Makiinota gurguddaa daldalaa, manneen dhugaatii, manneen sinimaa, dukkaanonni walleeleen taphachiisan kanneen Alii Birraa tahan. Raadiyoonni biyyaa kan duratti ji'atti wallee afaan Oromoo tokko faa dhageeysisu, walleelee namni karaa isaanii tiin akka taphatamuuf waliif gaafatan biratti, guyyatti, san hanqannaan torbaanitti, wallee Alii irra kaayuu addeeyfachaa dhufe.

San biratti, walleeleen Alii manneen bashannanaa, siniimaa, dukkaannaan, keessaa dhawwaaqan. Ushururuun atoobusa gurgurraa biyyatti keessaa olii-gad deeman fudhatte. Qohiin aruuzaa walleelee walleelee Alii malee tan biraa magantatte.

Ali haala hawaasa keeyya jiru mara-rratti alaalse. Wallee isaa tiin cunqurfamaaf sagalee tahe, miidhamaa hadhaadhiyye. Walleen " Yaa Abbaa Lafaa" jattu, tan roorroo sirni Miniliki-rraa kaasee lammii Oromoo mude balaaleeyfattu, tan,

"Hamma arraa tooftaa sobaa uumtee

Ummata saamuu dhaan lafa walitti qabattee

Qotee bulaa roorroo dhaan dhamaaftee

Tooftaan tee dulloomtee humniti tee kuftee

Taa'anii nyaachuun raawwattee, hobbaatee

Odoo hin taraarree callaa saffarachuun

Cooma jijihachuun dammaa dhadhaa nyaachuun

Qooda kaleeysa dabre dafqa malee jiraachuun

Hamma arraantanaa hiyyeessa saamtanii

Dafqa malee sadoo burraayxaanii

Asirratti raawwatti faragaan teesyanii

Yaa abbaa lafaa hubadhuu dhugaa yaroo tii

Gamtummaan qabeenyi cire hidda kee tii

Filmaata biraa hin qabdu ka'i hujii dhattii" jettu, fincila mooticha inni (Aliin) sujuuduuf dide aangoo-rraa baasuuf godhamaa ture fiixa baasuu fii jijjiirama sirnaa fichisiisuuf gumaacha guddaa goote. San malees, walleen,

"Maal ja'anii maal himanii?

Hoggaa yaadaan dhibamanii

Jiruu afaan wallaalanii

Kan lafa dhabee horii saamame

Kan roorroo jibbee gaaratti game

Maal odeessa maal dubbata mee?

Kan facaafatee kadhaa mudate

Kan irraa hoongawe waani abdate

Maal irraa odeessa waan isa mudate?

Dur qarayyoon boonee kan arra jaame

Odoo ifni jiruu guyaan itti dhaame

Maal anaannata gufuun yo dhawame?

Kan roorroon alagaa mukhatti galchite

Kan bilisummaan dhiiga qaadhimte"

Maali abdiin isaa yo duuti aggaatte?" jattuu, namni haala jiruu fii jireenyaa sirritti akka yaadu goote.

Dimshaashatti, Alii Birraa, warra afaan Oromoo beekanii fii hin beeyne, kanneen jaalatanii fii jibban mara, wallee afaan Oromoo alalaasise. Yoom san qofa, xiqqo turee, wallee,

"Yaa bartuu kutattu, warraaqsi sitti dhaama

Yaadadhu siin ja'a, saba cunqurfamaa

Tulluu gubbaan bahe hallayyarra gorii

Raaree keessa ceehii gaara qaxxaamurii

Atuu ni arkitaa, qarreerra dhaabbataa

Bututtuu uffataa midhaan kotakottaa" jattu gaafa baase, dhaabni lhaappaa kan yaroo sanitti akka hidda baarzaafiitti barattootaa fii hawaasa keeysa loohaa ture, faaruu dhaaba isaa godhate.

Alii haala hawaasa keeysa jiru, gadda, gammachuu, roorroo, seenaa, duudhaa fii kkf hundarratti walleelee yeroon hin moofaysine kanneenn dhagayamanii hin quufamne wallise. Qabsoo hadhooytuu inni faan godhaniin, qoqqodamni diinni hawaasa Oromoo tiif hawwe diigamee, Gurraandhala 28, bara 1976, gaafa Oromoon naannoo adda-addaarraa agarsiisa aadaa tiif Finfinnetti wal gayan, walleen Alii Birraa,

"Waa malli nu dhibee jenne bitaa-mirgaa

Karaa sirrii dhiifnee maalif deemna moggaa

Rabbi moo namumaa kan seera jallisee

Haati teenya takka maaltu addaan nu baase,"en warra galma san keeysa turan imimmaan gaddaa fii gammachuu dhangalaasifte.

Ali, xiqqo turee, odoo diina hin sodaatin wallee seenaa hawasni Oromoo sirna gabrummaa Habashaa dura qabaachaa tureen as bahe.

"Karaan manni Abbaa Gadaa eeysa

Dhaqeen Galma isaa jajjabeysa," jechuun, mambultii wal-qixxummaa, sadoo fii qananii, tan gaafa adunyaan Abbootii Irree jala turan, Oromoon dimokraasiin itti wal bulchaa turan beekaa fii wallaalaa Oromoo bira kutee firaa fii diina yaadachiise.

Walleelee kaasetaa fii shaklatti baasuun alatti, Ali, Hoteela Harraambee malees, Kilaba Waazeemaa, Zaambee, Hootala De-Afriik ja'amuu fii Raas Hootelitti booharsaa daawwattoota kumaatamaa tahe.

Haala kana keeysa, gaaf tokko isaa halkan wallisaa bulee, ganama karaa manaa gala deemu, nama tokko kan harreen qoraan itti fe'ee deemuun waan qeeyra ol bahuu dadhabeef, tuminsaan tabba baasuuf ijibbatutti dhufe.

Ali, namichaan, "boo! Harrichi dadhbee, mee xiqqo hafuura baafachiise," je'e.

Namicha kana dhagaye, Aliin, "harrichi kiyyaa akkaan fedhee godha," je'e.

Ali "harricha akka feete godhuu hin dandeeysu" namichaan kan je'u tahe.

Yaroo tana namicha foolisii itti yaamee, Ali qabsiisee, qabalee geeeyse.

Warri qabalee isaanii Ali hidhuuf deemu, Hoogganaan (Liq-manbarri) isaanii, kan Ali beeku dhufee, rakkoo Alii fii namicha jidduu gaafate.

Ali yaada isaa kan jalqabaatti cichuun, "namichi kuni harricha ajjeesaa jira. Horii ittiin gurgur ani niin kennaa fii, qoraanicha asumatti irraa haa buusu!" kan ja'u tahe.

Hoogganichi, kan haala Alii, walleelee isaa waliin beeku, cinatti qabee, "yaa Ali wal'aansoon mirga ummataa tiif gootu si haqatteen, ammaas kan beeyladaatti seentee?" je'ee sossobee karaa mana isaa akka deemu godhe.

Bara 1982 keeysa, odoo Raas Hoteelitti wallisuu, Ali dubartii Birgiittaa Astroom ja'amtu, tan barreessituu safaaraa Suwiidin taate waliin wal baree, fuudhe. Birgiittaan, bara 1984 keeysa ramaddii hujii biyya Xoophiyaa raawwattee hoggaa Amerikatti jijjiiramtu, Alii niis lammummaa biyya Suwiidin fudhatee, niitii isaa waliin, magaalaa Kaalifoorniyaa tan biyya Amerikaa dhage.

Bara 1984 irraa kaasee hamma 1992 Alii fii Birgiittaan hujii fii salaloof biyyoota Amerikaa Kaabaa, Awrooppaa fii Aasiyaa keeysa daddeeman. Haalli kuni, Ali, hawaasa Oromoo malees muuziqaa-rraa fageeyse. Jiruu sadoo fii qananii qabaatulle, wallee fii wallisuun adda bahee jiraachuun Alii-tti rakkoo tahe. Kanaaf, kaaseeta isaa kan bara 1992-a akka baaseen, Ali, wal-hubannaan Birgiittaan wal hiikee, walleelee isaa kanneen hin moofoynee fii haarayaa waliin, hawaasa Oromoo kan yaroo sanitti adunyaa wal gayaa jirutti as bahe.

Alii Birraa, akkuma nama Dirree Dhawaa keeysatti dhalatee guddatetti afaan Oromoo biratti, kan Arabaa, Amaaraa, Soomaalee fii Adaree qaceellotti dubbata. San boodaas, kan Suwidinii fii Ingilizii itti dabalate. Afaanota alagaa keeysaa kan Arabaa, Soomaalee fii Adareetti walleelee seena qabeessa tahan, kanneen akkuma gaafa bahaniitti yoomuu jaalataman hedduu wallise.

Gama biraa tiin gaafa Hawwisoo Kibuur Zabanyaa keessa turee fii san boodaas afaan Amaaraa tiin akka wallisuuf dhiibbaa guddoo tu irra ture. Garuu afaan kanaan wallisuu akka foon karkarrootti lagate. Akkuma Xilaahunii fii Buzuneshitti, afaan Amaaraa tiin wallisuun bu'aa guddaa akka qabuuf Ali tolchee beeka. Haa tahu malee, afaan Amaaraa kan afaan isaa cunqurse tahuu waan hubateef, bu'aa silaa gamasiin arkatu wareeguu murteeyfate.

Murtiin akkasiin fudhate, jaalala Amaaraa tii fii horii irraa arkatu dhabsiisuu malees, naaduraa siyaasaa biyya sanii keeysaan rakkoo akka itti fiddu odoo beekuu ti. Gaaffii haala kanaaf karaa warra aangoo qabuu tiin ammaa-amma itti dhihaattu, tooftaa fii qarooma joollee Dirree Dhawaa (Iyyaal Dirree) tiin jalaa miliqaa ture.

Afaan Amaaraa tiif gatii kennuu dhabuun Alii, isa bira dabree afaanii fii saba Oromootti kabajaa godhe. Oromummaa arra dagaagee, qabsoo bilisummaa yoomiyyuu caalaa finiinsaa jiruuf onnee tahe.

Alii, afaan Amaaraa ittiin wallisuu diduu bira dabree, akka armaa gadiitti walaloo mana hin rukkunnee fii dhama hin qabneen,

"ስዘፍኑ ሰሰማ እያየሁ ዘፋኞች

እነሞ ባማሪኛ ዛሬ እዘፍናለሁ።

ፍቅር እንደ አስቴር እነን አይጎዳኝም

አሊ ሰለ ሆንኩኝ እሸውደዋለሁ

ከድሬ ሰመጣ ግና ትንሽ ነበርኩ

ዛሬ ከኢትዮ ስታር ባንድ ኢዩኝ ግድግዳ ነኝ" je'ee afaan Amaaraa caccaphaan wallisuun iddoo fii gatii afaanichaaf qabu ifa baasuun jara garaa gube.

Gama biraa tiin ammoo, wallee,

"ትዝ ትዝ እያለኝ ብዙ ተጨንቄ

ከንቱ ላላገኝሽ አንቺን መናፈቄ

ህሊናሽ አሰቦ ልብሽ መቼ ረዳኝ

እኔ ግን ውስጥ ውስጡን መናፈቄ ጎዳኝ

መከራን ስችለው ማንም ሰው ሳይረዳኝ

አንቺን መናፈቄ ደህና አድርጎ ጎዳኝ" jettu alalaasa miidhagaan qindeeysee Mahmuud Ahmad akka ittiin beekkamu kan godhe Alii Birraa ti.

Alii Birraa akkuma wallee isaatti,

"Oromiya Oromiyaa biyya abbaa koo tii

Gammachuum too irruu hammaan si arkutti

Oromiyaa biyya jeeynota kumaatamaa

Ol ka'uus gaciisuus yaadnni kiyya sumaa

Abdiin too hawwiin too suma galmi kiyyaa

Si obsuu dadhabe biyya too Oromiyaa" je'etti, bara 2004 keeyisa sadoo biyya namaarra rakkoo biyya isaa filachuun, jiruu biyya ambaa tan waggaa diiydamii booda Oromiyatti deebi'e. Akka achi gayeeniis, gorsa abbaa isaa kan barnootatti jabaadhuu, kan inni irraa hamilee cabse, hadhaadhiyyuuf karoofate. Karoora kanaan, hiyyeeyyii naannoo Ija Aannannii tan naannoo Dirree Dhawaa, warra hiree barnootaa tiin wal arkuu hin dandeenyeef mana barnoota sadarkaa duraa banee carraa barachuu tiin walitti baase.

Gabaabinatti, xiqquma irraa himuuf yo tahe malee, seenaan Alii Birraa, barruu gabaabduu tanatti waan shalagamuu tahaa tii miti. Ali, afaan, aadaa, biyya, seenaa fii qabsoo Oromoo-rratti walleeleen wallise hedduu tahuu malees, tan irraa himanii fii dhiisan keeysaa filuun haalaan nama rakkisa.

Wareega godheen kan wal madaalu tahullee batu, Aliin, gumaata guddina afaan, aadaa fii wallee Oromoo tiif godheef waldayoota hawaasa Oromoo hedduu-rraa badhaasa beekkamtii hujii umrii guutuu badhaafamee jira. Hujuma isaa tanarraa ka'uun, Universitiin Jimmaa Digrii Kabajaa Doktorummaa Muuxiqaa kennee fii jira. Jaarmayni Muuzik Afrik ja'amu kan biyya Kanadaa, magaala Torontoo qooda artii Afrikaa tiif gumaacheef Badhaasa Beekkamtii Hujii kennee fii jira.

Ali, akkuma "Birraa dhaan Barihe"-en jalqabetti, afaan Oromoo, Arabaa, Soomaalee, Adaree, Affaar walleelee mimmidhagoo ammayyaa dhibba sadiihii ol hawaasa Oromoo tii fii, kanneen biraa tiif gumaacha daaddaa hin qabne godhee, Sadaasa 06, bara 2022, umrii 74-tti bakka kan dhalate irraa hin deebinetti lammii isaa kan akkaan jaalatu dhiisee sokke.

Alii, bilisummaa ummata Oromoo tan jaalala isii bifa addatti ibse odoo goolabbii isii hin arkin biraa deemullee, walleelee isaa kanneen yeroon mofoysuuf hin jiraanneen ilaa abad dhaloota dhufaa jiruu booharsuuf jiraata. Seenaan isaa tiis isaanumaa waliin dhaloottarraa dhaloottatti dabara.

Galanni isaa Jannatul Furdoos haa tahu!

Sadaasa. 06, 2022-

Abbaa Urjiitiin✍